

*Мілова Тетяна Миколаївна**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права**Центральноукраїнського державного педагогічного**університету імені Володимира Винниченка*

СТАТУС СУДДІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ РЕФОРМИ ПРАВОСУДДЯ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

У статті розглядаються окремі зміни у статусі суддів Конституційного Суду України, що відбулися у зв'язку з реформуванням системи правосуддя в Україні. Виділено ключові зміни, що знайшли закріплення у Конституції України та отримали неоднозначну оцінку науковців. Особливу увагу приділено характеристиці таких новел чинного законодавства, як: зміна вимог до кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України та запровадження конкурсних засад відбору кандидатур на цю посаду; конституційне закріплення імунітету та індемнітету судді Конституційного Суду України та гарантії особистої безпеки судді й членів його сім'ї; характер задекларованих в Основному Законі вичерпних підстав для припинення повноважень та для звільнення судді Конституційного Суду України з посади.

Ключові слова: Конституційний Суд України, правовий статус, суддя, реформа правосуддя, конституційна юстиція.

Milova T.M. STATUS OF JUDGES OF CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF NATIONAL REFORM OF JUSTICE: SOME ASPECTS

Some changes in the status of the Constitutional Court of Ukraine, held in connection with the reform of the justice system in Ukraine are considered in the article. The key changes, which were found in the Constitution of Ukraine and received mixed assessment of scientists, were highlighted. The particular attention is paid to the characteristics of these novels current legislation, as modified requirements for candidates for judges of the Constitutional Court of Ukraine and introduction of competitive principles of selection of candidates for the position; the constitutional consolidation of the immunity and indemnity of a judge of the Constitutional Court of Ukraine and guarantees of personal safety of a judge and his family members; the nature of the grounds stated in the Basic Law for termination of powers and for the dismissal of a judge of the Constitutional Court of Ukraine from office..

Key words: Constitutional Court of Ukraine, legal status, judge, reform of justice, constitutional justice.

Постановка проблеми. Необхідною ознакою демократичної, соціальної і правової держави є повноцінне та ефективне функціонування конституційної юстиції, соціальне призначення якої полягає в гарантуванні верховенства права і Конституції, захисті прав та свобод людини і громадянина, вирішенні певних юридичних конфліктів. Запорукою такої діяльності є професійний, незалежний, політично незаангажований суддівський корпус Конституційного Суду України. Важливість та актуальність даної проблематики підтверджують останні зміни до Конституції України у частині удосконалення діяльності Конституційного Суду України, що передбачають відповідні зміни правового статусу суддів Конституційного Суду України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означену проблематику досліджували такі вітчизняні науковці як: В.М. Кампо, І.В. Корейба, В.М. Кравчук, О.В. Марцеляк, Я.В. Рибалко, М.В. Савчин, О.Ф. Скакун, А.А. Стрижак, В.Я. Тацій, М.В. Тесленко, П.М. Ткачук, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, Т.О. Цимбалістий, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик та інші.

Формування цілей статті. Мета статті – визначити та розкрити зміст ключових змін у статусі судді Конституційного Суду України, проаналізувати їх ефективність в аспекті оновлення інституту конституційної юстиції та можливі ризики їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. У світлі сучасної вітчизняної конституційної реформи правосуддя значний масив норм стосується удосконалення конституційно-правового статусу Конституційного Суду України. Подальший розвиток та деталізацію положення розділу XII Конституції України знайшли у Законі України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р., який набув чинності 3 серпня 2017 р. [4]. У цьому аспекті доцільно виділити та проаналізувати основні зміни щодо статусу суддів Конституційного Суду України, закріплені в Основному Законі. Серед них наступні:

- запровадження конкурсних засад відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України (ч. 3 ст. 148 Конституції України) [2];
- зміна вимог до кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України у бік посилення професійних вимог, а саме: стаж професійної діяльності у сфері права збільшено з десяти до од. сті ти років (ч. 4 ст. 148 Конституції);

- вперше закріплено такі професійно-етичні вимоги як «високі моральні якості» та «правник із визнаним рівнем компетентності» (ч. 4 ст. 148 Конституції);
- скасовано вимогу щодо цензу проживання (ед. сті) кандидата на посаду судді Конституційного Суду України, яка раніше передбачала обов'язкове проживання кандидата в Україні протягом останніх двадцяти років (ч. 4 ст. 148 Конституції);
- закріплена пряма заборона для суддів органу конституційної юрисдикції належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої (ч. 5 ст. 148 Конституції);
- закріплена в Конституції та змінена за порядком проведення процедура набуття повноважень суддею Конституційного Суду України (ч. 7 ст. 148 Конституції);
- запровадження конституційного імунітету та індемнітету судді Конституційного Суду України та гарантії особистої безпеки судді та членів його сім'ї (ед. 149 Конституції);
- збільшено граничний вік перебування на посаді судді Конституційного Суду України з 65 до 70 років (п. 2 ч. 1 ст. 149-1 Конституції);
- окремо встановлені вичерпні підстави для припинення повноважень і для звільнення судді Конституційного Суду України з посади (ед. 149-1 Конституції).

Розглянемо детальніше особливості означених змін, їх законодавче закріплення та найбільш дискусійні питання. Згідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про Конституційний Суд України» відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду на конкурсних засадах здійснюється у межах конкурсних комісій (конкурсна комісія, профільний комітет парламенту, Рада суддів України), створених суб'єктами призначення суддів Конституційного Суду України. Так, щодо осіб, яких призначає Президент України, здійснює конкурсна комісія, яку створює Президент України. Підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур у Верховній Раді України та з'їздом суддів здійснюють відповідно комітет, до предмета відання якого належать питання правового статусу та Рада суддів України.

Процес відбору кандидатів, що виявили намір обійняти посаду судді Конституційного Суду передбачає прийняття заяв від кандидатів, оприлюднення їх автобіографій і мотиваційних листів, вивчення документів та відомостей, наданих кандидатами, співбесіди з ними та ухвалення рекомендацій щодо кожного кандидата. Конкурсна комісія, Рада суддів України складають списки кандидатів, рекомендованих на посаду судді Конституційного Суду України, на підставі яких суб'єкти призначення приймають відповідні рішення. Такі списки мають містити кількість кандидатур, яка щонайменше втричі перевищує кількість вакансій (ч. 5 ст. 12 Закону).

Наголосимо, що задекларований в Основному Законі конкурсний підхід до відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України, критерії якого чітко не прописані у відповідному законодавчому акті, навряд чи можна назвати абсолютно незалежним та об'єктивним. Крім того, вказана практика призначення суддів Конституційного Суду України не гарантує позбавлення політичного інтересу у виборі кандидатів та має абсолютно закритий характер для громадськості. На думку цілого ряду науковців, правозахисників, представників громадськості конкурсний відбір має бути прозорим та публічним й здійснюватися спеціальною комісією, до складу якої входили б судді Конституційного Суду України у відставці з бездоганною професійною репутацією. Комісія могла б формувати відкритий для суспільства перелік кандидатів на посаду судді Конституційного Суду. Політичні ж суб'єкти при призначенні суддів даного суду були б обмежені ед. сті переліком осіб. Така конкурсна комісія, як зауважує М. Хавронюк, має працювати не на суб'єкта призначення, а на українське суспільство – визначати гідні кандидатури на посаду судді Конституційного Суду України [1, с. 6]. На жаль, законодавчо прописана процедура відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України фактично не містить конкурсних засад, вона не дає змогу виявити кращих, фактично позбавлена публічності, що ймовірніше всього не завадить призначенню політично заангажованих суддів Конституційного Суду України.

Якщо питання про збільшення стажу професійної діяльності у сфері права кандидата на посаду судді Конституційного Суду з десяти до п'ятнадцяти років не викликає заперечень, то запроваджені нові професійно-етичні вимоги («високі моральні якості», «правник із визнаним рівнем компетентності») отримали неоднозначну оцінку. Як зауважують науковці, використання такого типу оціночних понять може ускладнити процедуру перевірки відповідності кандидата обраній посаді. Використання такої законодавчо невизначеної термінології може призводити до суб'єктивного оцінювання особи на відповідність вимогам високих моральних якостей, що може не лише негативно позначитись на судовій системі, але й створити додаткові підстави для корупції [1, с. 6].

Скасування вимоги щодо цензу проживання (ед. сті) в Україні протягом останніх двадцяти років кандидата на посаду судді Конституційного Суду України як в Основному Законі, так і в Законі

України «Про Конституційний Суд України» залишається також дискусійним. На думку судді Конституційного Суду України С.Н. Шапгали, це є дуже вразлива та небезпечна річ, оскільки за таких обставин суддею Конституційного Суду зможе стати будь-хто, тобто навіть громадянин України, який став їм вчора. При цьому в Конституції України залишилася вимога щодо певного терміну проживання відносно народних депутатів, президента, тобто представників двох із трьох гілок влади [1, с. 6].

Процедура набуття повноважень суддею Конституційного Суду України закріплена у ч. 7 ст. 148 Конституції і передбачає складення ним присяги на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України. Нагадаємо, що до внесення конституційних змін, судді Конституційного Суду присягу склали на засіданні Верховної Ради України, яке проводиться за участю Президента України, а також Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України або осіб, які виконують їх повноваження [5].

Зміни до Конституції України 2016 року вперше задекларували та деталізували юридичні гарантії діяльності суддів Конституційного Суду України, що раніше були прописані лише у Законі України «Про Конституційний Суд України» 1996 року (ед. 27-29) [5]. До юридичних гарантій діяльності суддів належать принципи незалежності суддів, суддівський імунітет та індемнітет, соціальне і побутове забезпечення суддів, гарантії їх особистої безпеки та ед. [6].

Так, ст. 149 Основного Закону України гарантується незалежність і недоторканність судді Конституційного Суду України, забороняється у будь-який спосіб вплив на суддю.

Новелою змін є положення ч. 3 ст. 149 Конституції про те, що без згоди Конституційного Суду України суддю Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Раніше згоду на затримання чи арешт судді Конституційного Суду України мала надати Верховна Рада України.

Крім того, суддю Конституційного Суду України не може бути притягнуто до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням Судом рішень та надання ним висновків, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку (ч. 4 ст. 149 Конституції). Такий підхід до недоторканості суддів Конституційного Суду України багато в чому подібний до імунітету та індемнітету народного депутата України.

Зауважимо, що держава взяла на себе конституційні зобов'язання щодо: особистої безпеки суддів Конституційного Суду України та членів їх сімей (ч. 5 ст. 149 Конституції); фінансування та належних умов для діяльності Конституційного Суду України; окремого визначення видатків на діяльність Конституційного Суду у Державному бюджеті України з урахуванням пропозицій Голови Суду; розміру винагороди судді Конституційного Суду України, який встановлюється відповідним законом (ст. 148-1 Конституції).

Конституцією України вперше визначено підстави для припинення повноважень і для звільнення судді Конституційного Суду України з посади. Так, нова ед. 149-1 Конституції передбачає, що повноваження судді Конституційного Суду України припиняються у разі: 1) закінчення строку його повноважень; 2) досягнення ним сімдесяти років; 3) припинення громадянства України або набуття ним громадянства іншої держави; 4) набрання законної сили рішенням суду про визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним; 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення ним злочину; 6) смерті судді Конституційного Суду України.

Підставами для звільнення судді Конституційного Суду України з посади є: 1) неспроможність виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 2) порушення ним вимог щодо несумісності; 3) вчинення ним істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді Суду або виявило його невідповідність займаній посаді; 4) подання ним заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Таким чином, відбулося розмежування підстав для припинення повноважень та підстав для звільнення судді з посади, проте законодавчо не визначено самі дефініції («припинення повноважень», «звільнення з посади»).

Законодавець виходив з того, що припинення повноважень відповідно до певних обставин має наставати автоматично (віковий ценз, закінчення строку повноважень, набрання сили обвинувальним вироком, смерть). При звільненні з посади навіть неспроможність виконувати повноваження не передбачає автоматичного рішення, вона має бути підтверджена. Те саме стосується звільнення за недотримання вимог несумісності – її треба доводити [3, с. 69].

Окремі аспекти цього питання знаходимо у процесуальних нормах, до яких також є певні зауваження. Так, згідно до ч. 2 ст. 20 та відповідно ч. 1 ст. 21 чинного Закону України «Про Конституційний Суд України»: припинення повноважень судді Конституційного Суду є підставою для припинення з ним трудових відносин, про що Голова Суду видає розпорядження; рішення про звільнення з посади судді Конституційного Суду Суд ухвалює щонайменше двома третинами від його

конституційного складу [4]. Нагадаємо, що за Законом України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. суддя Конституційного Суду України звільнявся з посади органом, що його обрав або призначив [5].

На думку І. Домбровського, видається сумнівною необхідність щоразу приймати спеціальне рішення про припинення повноважень, у деяких випадках вони мають припинятися автоматично. Крім того, вимога прийняття рішення про звільнення щонайменше двома третинами від його конституційного складу – за можливої відсутності кворуму питання може не вирішуватися тривалий час [3, с. 68-69]. Ймовірно, ряд повноважень щодо звільнення судді з посади доцільно передати Вищій раді правосуддя.

Змін зазнали й формулювання самих підстав. Так, ряд підстав припинення повноважень отримали дещо ширше формулювання, зокрема: підставою стало не лише припинення громадянства України, але й набуття суддею громадянства іншої держави; додатково закріплено підставу щодо набрання законної сили рішенням суду про визнання недієздатним або обмежено дієздатним.

Така підстава звільнення як порушення присяги не отримала конституційного закріплення, натомість встановлено таку підставу як: вчинення суддею істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді Суду або виявило його невідповідність займаній посаді (п. 3 ч. 2 ст. 149-1 Конституції).

Окремі науковці вважають за доцільне поновити порушення присяги як підставу для звільнення, оскільки в іншому випадку інститут присяги взагалі виявляється непотрібним, адже незрозуміло, якими є правові наслідки її порушення [3, с. 68-69]. Зауважимо, що введення підстави вчинення дисциплінарного проступку і вилучення підстави порушення присяги є слушним, оскільки зменшує відсоток прийняття самоправних, необгрунтованих рішень про звільнення. Проте недоліком означеної підстави звільнення є те, що чинне законодавство не роз'яснює такі поняття як вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді Конституційного Суду України або виявило його невідповідність займаній посаді. Такий підхід не гарантує законність та справедливість звільнення судді Конституційного Суду України, навіть самим Судом.

Висновки. Отже, окремим напрямом реформування вітчизняної системи правосуддя стали конституційні новели щодо правового статусу судді Конституційного Суду України, що здобули імплементацію у Законі України «Про Конституційний Суд України» 13 липня 2017 року. За своїм змістом зміни торкнулися таких важливих питань, як: порядок призначення на посаду судді Конституційного Суду України з запровадженням конкурсних засад відбору кандидатур; вимоги до кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України; окремо встановлені вичерпні підстави для припинення повноважень і для звільнення судді Конституційного Суду України з посади; конституційне закріплення юридичних гарантій суддів та їх фінансове забезпечення тощо.

Проаналізовані зміни, безперечно, мають прогресивний, демократичний характер, спрямовані, в першу чергу, на розблокування діяльності Конституційного Суду України, вдосконалення його конституційно-правового статусу та посилення авторитету Конституційного Суду України у суспільстві та державі. Проте, зауважимо, що новели чинного законодавства містять значну кількість гостро дискусійних питань, розв'язання яких залежить від подальшої діяльності Конституційного Суду України, його незалежності, активності та професіоналізму.

Список використаних джерел:

1. Беззуб І. Конституційний Суд у світлі судової реформи в Україні // Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти : бюл. Інформ.-аналіт. Матеріалів / Нац. Б-ка ред. В.І. Вернадського, Служба інформ.-аналіт. Забезп. Органів держ. Влади (СІАЗ) ; редкол.: О.С. Онищенко (голов. ред..) [та ред.]. – Київ : НБУВ, 2016. – С. 3-10.
2. Конституція України від 28.06.1996 р.; в ред. від 30.09.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Огляд фахових обговорень змін до Конституції України щодо організації і функціонування Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 2015. - № 6. – С. 67-74.
4. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р., №2136-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 35. – Ст. 376.
5. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996 р., №422/96 ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
6. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В. Л. Федоренко. – К. : Видавництво Ліра-К, 2016. – 616 с.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2017